

Тексты и разыскания

по

Армяно—Грузинской филологии

Книга VIII

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТРОЙ ДРЕВНЕЙ ГРУЗИИ
И ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ

Томъ I

Изследование И. ДЖАВАХОВА

Петербургъ 1905 г.

Ազգաբնակչութիւն

Հեղինակը գտնում է, որ այն փամանակաշրջանում, երբ արդեն գրի ու գրականութեան շնորհիւ հնարաւորութիւն ենք տալիս որոշ չափով ուսումնասիրելու հայկական կեանքն ու կազմակերպութիւնը, այնէ V-րդ դարում, ցեղը կազմում է Հայաստանի սոցիալական կազմակերպութեան հիմքը: Պատմութեան այդ մասը ներկայացնում է մեր առաջ որպէս կռիւ ցեղերի մէջ, երբ պատասխանատւութիւնը ցեղական էր և ոչ անձնական՝ ինչպէս և վրէժխնդրութիւնը:

«Տոհմ և ազգ բառերը աւելի որոշ նշանակութիւն ունեն, քան թէ տուն բառը, որոնցից արաջինը պարսկերէն է, իսկ միւսը հայերէն և երկուսն էլ նշանակում են ցեղ: Ղազար Փարպեցին այդ երկու բառերն էլ գործ է ածում նոյն նշանակութեամբ. օրինակ ազգ Արծրունեաց, (45-դ երես), փոքրինչ ցած՝ տոհմ Արծրունեաց (գլ 25 երես 47 դ). նոյնպէս և Խորխորունեաց մասին 47 դ. և 72 երեսներին: Ցեղական բաժանումն հին Հայաստանին յայտնի բարձր ձևն էր և նա էր կազմում պետական կազմի հիմքը. որ «ժողովուրդ» մտքով բառը յայտնի չէր հին Հայաստանում և պատմագիրները երբ ցանկանում էին իրենց հայրենակից ամբողջ ժողովուրդի մասին խօսել, ղիմում էին նկարագրական ձևի. օրինակ—«ժողով լինէր նախարարացն և իշխանացն, գործակալաց և զօրագլուխը, պետը և ամենայն աշխարհաժողովք» (Փառասոս III-դ երես): Հեղինակը բերելով

բաղմամբ իւր օրինակներ, ցոյց է տալիս, թէ մըքան ուժեղ էր ցեղական մարդմակերպութիւնը Հայաստանում: Մի քանի օրինակներով ցոյց է արւում, որ պատմական տւելի մօտ ժամանակներում Կային սօցիալական առանձին խմբեր, որոնք շատ թոյլ փաղերով էին կոպուած իրար հետ, կամ որոնց միջի կապը նոյնիսկ չէր նկատուում:

Մենք շատ քիչ բան դիտենք, թէ ցեղական կաղմակերպութեան միջոցին ինչպէս էր կեանքը, բայց այն, ինչ որ պահպանուել է պատմագիրներին շնորհիւ, շատ ընդունալիս պատկեր է ներկայացնում մեզ: Յեղերի անկերջ կատաղի կռիւն իրար դէմ միջօրեայ թեան անդունսկ կրքով, որը չէր ընդհատուում թագաւորի և հոգևորականութեան միջամտութիւնից յետոյ էլ, շատ սովորական երևոյթ էր: Աւելացրէք սորա վրայ և այն, որ այդպիսի կռուի ժամանակ չէին խնայում ցեղի անդամներից ոչ ոքի և որ նրանցից իւրաքանչիւրը պատասխանատու էր իւր ցեղակցի յանցանքների համար:

Բերուած են բաղմամբ իւր օրինակներ այդպիսի ցեղական կռիւների, միջամտութեան և վրէժխնդրութեան, երբ պատրժւում էր ամբողջ ժողով մեղաւորն ու անմեղը միասին: Կռուող նախարարներն յաճախ օգնութեան էին դիմում օտար իշխողներին, ինչպէս Բաղուր իշխանը արքայի հետ կռուելիս դիմեց պարսկց օգնութեան և այդպիսի պատճառներով անխնայ կատարւում էր ամբողջ ցեղը (Բաղուրի առթիւ Աղանեաց ցեղը): Հեղինակը դատում է, որ Փաւստոսի նկարագրած ժամանակաշրջանում ցեղական պրինցիպներն ու ցեղական վրէժխնդրութիւնն էին կաղմում բոլոր շարժմանց հիմունքը:

Անցնելով ցեղի ներքին կեանքի ուսումնասիրութեան, հեղինակն ասում է, որ կառավարիչ լինում էր տաւուսէրը, որը և վարում էր ցեղի բոլոր գործերը, իսկ թէ միւս անդամներն ինչ դեր էին խաղում գանազան խնդիրներ լուծելիս, ոչինչ յայտնի չէ: Կան մի քանի դէպքեր, որոնք ցոյց են տալիս, որ որևէ նախաձեռնութեան միջոցին հարկաւոր էր ցեղակիցների կարծիքը: Ինչպէս նաև կան դէպքեր, երբ տանուտէրը խորհրդակցում է իւր ցեղի անդամների հետ: Բայց թէ արդեօք դա անհրաժեշտ էր, կամ արդեօք ցեղական խորհուրդ, որը քննադատում էր և որդրութիւն տալիս տանուտէրերի գործունէութեան, շատ դժուար է ասել:

Տանուտէր լինում էր ցեղի աւագը և նա նոյն կարգաւ անցնում էր յետնորդներին: Շնորհիւ այս սկզբունքի՝ ինքնըստինքեան պարզ է, որ ընտրական եղանակի մասին խօսք լինել չէր

կարող, և ցեղի միւս անդամները ազդեցութիւնն անշուշտ շատ թոյլ էր դործերի սովորական ընթացքի ժամանակ: Թէև Փաւստոսի պատմութեան մէջ կայ մի տեղ, որից կարելի է կարծել, որ տանուտէրութիւնը թագաւորները մտցրին, (Փաւստոս IV երես 67), քայց տանուտէրութիւնը աւելի շուտ ծնունդ առաւ քան թագաւորութիւնը. և թագաւորներն երբեմն միջամտելով ցեղի տանուտէր և միւս պաշտօնեաներ նշանակելու դործում, առաջ էին տանում իրենց քաղաքական նպատակներն և այդ միջոցով շատ անգամ զսպում էին անհնազանդ ցեղերին: Աւագութիւնը հին օրինական կարգն էր՝ մտցրած և սրբազործած սովորութիւններով: Թագաւորը միմիայն հաստատում էր և ստիպուած էր այդքանով բաւականանալ: Բայց այդքան էլ բաւական էր. նրանց հպատակեցնելու միւս քայլերը աւելի հեշտութեամբ կարելի էր անել, որովհետև տանուտէր հաստատելու իրաւունքը թագաւորներին հնարաւորութիւն էր տալիս աստիճանաբար միջամտելու սովորութիւն դարձած կարգ ու կանոնի մէջ և յարմար առիթ եղած միջոցին խանգարելու այն:

Փաւստոս V, ԼԵ երես 245.

— V, ԼԵ երես 246.

Եղիշէ — — երես 125.

Աւագութեան սկզբունքն ազատ տեղեր պաշտօնեաներ նշանակելիս կերելի Հայաստանումն էլ ընդհանուր սկզբունք էր. այդ երևում է Մովսէս Խորենացու (II ԿԸ.) բերած հատուածից, որից տեսնում ենք, որ աւագութեան սկզբունքը միատեսակ ընդունուած էր՝ ինչպէս սովորական ցեղերի, այնպէս էլ արքայական ցեղի մէջ:

Թէև Մովսէս Խորենացին և ուրիշ պատմագիրները արքաների ցեղագրութիւնը գրելիս՝ միշտ ասում են, թէ ինչպէս որդին յաջորդում է հօրը, այն է ուղիղ գծով, քայց հեղինակը գտնում է, որ պատմագիրներն այդ դէպքում մոլորութեան մէջ են ընկնում՝ նորագոյն կարգերն ու շարլօնական ձևը փոխադրելով երկրի պետական կեանքի հնագոյն շրջաններն էլ:

Համեմատելով աւագութեան իրաւունքը Վրաստանում և Հայաստանում, հեղինակը գտնում է, որ միանգամայն նման է եղել: Փաւստոս Բիւզանդի պատմութիւնից բերած հատուածով մենք տեսնում ենք, որ ցեղի մէջ աւագը նշանակւում էր տանուտէր, երկրորդը՝ հրամանատար զօրաց, ճիշտ այնպէս, ինչպէս Վրաստանում, որտեղ թագաւորից՝ Մամասախլիսից յետոյ երկրորդը նշանակւում էր հրամանատար Վրաստանի ընդհանուր

զօրաց: Տարբերութիւնը միայն նրանումն է, որ հայ պատմագիրները մեզ չեն հաղորդում արդեօք հայ թագաւորներն էլ տանուտէր կոչուել են, թէ ոչ: Ինչպէս Դիօն Կասիի պատմութիւնից երևում է, հայոց թագաւորը հազնում էր շապիկ (խտօն), ծիրանեգոյն պատմութեան, թագ և փաթաթոց: Տեղական սովորութեան համաձայն՝ նա ձիով էր մտնում ամրոցները:

Հեղինակն այնուհետեւ բերում է Ղազար Փարպեցու յիշած տանուտէրերի ցուցակը (Ղ. Փ. գլուխ ԻԳ. երես 45.) և փորձում է որոշել, թէ ինչումն էր կայանում նրանց իրաւունքը և ինչպէս պէտք է հասկանալ այդտեղ յիշուած տէր կամ տանուտէր բառերը: Բաղմաթիւ օրինակներով ցոյց է տրուած, թէ ինչպէս տանուտէրերն երբեմն կոչուում էին աւագ, որը կախուած էր կամ տարիքից և կամ գահից՝ այն երկրից, որը հպատակում էր տանուտէրին, թէև այդ տիպոգոսը ոչ մի առաւելութիւն չէր տալիս աւագին սովորական տանուտէրերի դէմ: Տանուտէրը մեր ուսումնասիրութեան ենթակայ շրջանում ոչ միայն ցեղի գլուխն էր, այլ և պետ և կառավարիչ որոշ շրջանի, որը նրա ցեղի բնակավայրն էր և այդ ցեղի անունն էր կրում: Որպէս կառավարիչներ՝ այդ տանուտէրները ունէին իշխանութիւն իրենց գաւառի վրայ, ունէին հեծեալ և հետևակ զօրք և այդ պատճառով էլ կոչուում էին նաև իշխան, որը տէր բառին ոչինչ չի աւելացնում, թէև հետզհետէ սկսում է փոխարինել տէր և տանուտէր բառերին: Այնուհետեւ բացատրում է, թէ ինչ մտքով էին գործածում պատիւ, գահ, գործակալ, իշխանութիւն, սեպուհ և նախարար բառերը, ինչպէս այլ և այլ տանուտէրութեան զօրքերը չէին միանում մի ընդհանուր հրամանատարի իշխանութեան ներքոյ, այլ միշտ իրենց տանուտէրերի կամ իշխանների հետ էին դուրս գալիս և շարում պատերազմական կարգով՝ համաձայն երկրի բաժանման: Տանուտէր իշխաններն ունէին սեփական ամրոցներ, որոնց մէջ իրենք սովորաբար ապրում էին, ունէին կնիք, որով կնքում էին նամակներն ու վաւերաթղթերը՝ որպէս նշան իրենց համաձայնութեան՝ հաստատութեան:

Այս բոլորից յետոյ յարգելի գիտնականը ունեցած աղբիւրներով աշխատում է պարզել, թէ Հայաստանում էլ ինչ դասակարգեր կային: Թէև գտնում է, որ նիւթի աղքատութեան պատճառով չի կարելի բաւականաչափ որոշել նրանց իրաւական դրութիւնը, սակայն կարելի է պարզել, թէ նրանցից որոնք էին ազատ համարւում և որոնք ստորագրեալ կամ ճորտ: Ընդ Հայաստանի սոցաբնակչութիւնը՝ բացի նախարարա-

կան ցեղերից, բաժանու՞մ էր ազատների, ռամիկների, ոստանիկների, շինականների:

Աղաները նախարարներից անկախ դասակարգ այլն խումբ էին կազմու՞մ, ինչպէս այդ երևում է պատմագիրներից. (Ղ. Փարսյ. դ. Ն. երես 128): Աղաները նախարարների և ռամիկների միջին դասակարգն էին կազմու՞մ և եղած պատմական փաստերից կարելի է ենթադրել, որ ռամիկներն իրենք էլ պէտք է որ ազատ համարուէին և վրաց հին թարգմանութեանց մէջ ռամիկ բառը թարգմանուած է շինեբուլի:

Ոստանիկ կոչու՞մ էին նրանք, որոնք բնակու՞մ էին արքունի տան հողերի վրայ, որոնք և ազատ էին:

Շինականները կազմու՞մ էին հին Հայաստանի ազգաբնակութեան ստորին դասակարգը, որոնք պարսպու՞մ էին երկրի մշակութեամբ, որոշ կազմակերպութիւն ունէին և կախու՞մն ունէին իշխաններից:

«Եկին առ մեծ եպիսկոպոսապետան հայոց ներսէս մեծամեծք, նախարարք, կուսակալք, կողմնակալք, դատաւապետք, գործակալք և դասապէսք շինականաց» (Ղ. Փ. դ. Ն. երես 165).

Մի քանի տեղ գործ է ածու՞մ նաև ծառայ բառը — ստրուկներ, սակայն նրանց իրաւական գրութեան մասին ոչինչ չի կարելի ասել:

Այսպէս ահա՛, երեւառարգ գիտնական Ի. Չաւախովը մեղ տալիս է մի ինքնուրոյն ուսումնասիրութիւն հէնց մեր պատմագիրների հաղորդած նիւթից հանած՝ հին Հայաստանի սոցիալական կազմակերպութեան մասին, որի նմանը գեռ կատարուած չէր և որը բաւական տարբերու՞մ է հ. Չամչեանի և Ալիշանի նոյնանման դործերից: Պ. Չաւախովը աշխատութիւնը մի նոր գանձ է մեր պատմութեան և անցեալի ուսումնասիրութեան համար և կատարուած է գիտնական բարեխղճութեամբ: Յաւու՞մ ենք, որ տպագրութիւնը ազատ չէ թխալներից, թէև դա ինքն ըստ ինքեան կորցնու՞մ է իւր նշանակութիւնը կատարած գեղեցիկ աշխատութեան հանդէպ:

Ս. Ժ. Վ. Մ.